

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς 1957—1958. Ἀθῆναι 1960, σελ. κη' + 419.

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τιμῶσα τὸν παρ' αὐτῇ τακτικὸν καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς Ἀρχιμανδρίτην Εὐάγγελον Β. Ἀντωνιάδην, παρατηθέντα τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1946 διὰ λόγους υγείας καὶ ἐφησυχάζοντα ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν, ἀφιέρωσεν αὐτῷ τὸν μετὰ χεῖρας τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος. Τοῦτου προτάσσεται πρόλογος τοῦ κοσμητήρος Γ. Κονιδάρη, ἀφιερωμένος εἰς τὸν τιμώμενον καθηγητὴν (σ. ε'—θ'), εἶτα δὲ δημοσιεύονται αἱ ἐπόμεναι μελέται τῶν τακτικῶν καὶ ὁμοτίμων καθηγητῶν τῆς Σχολῆς: Βασιλείου Ἰωαννίδου, Ὁ καθηγητὴς ἀρχιμ. Εὐάγγελος Β. Ἀντωνιάδης, ὁ βίος, ἡ δρᾶσις καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτοῦ ἔργα (σ. ια'—κη'). Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν δύο πρώτων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος (σ. 1-12). Παναγιώτου Τρεμπέλα, Αἱ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας (σ. 13-92). Βασιλείου Βέλλα, Ἐκ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης: Τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἀββακοῦ (σ. 93-150). Παναγιώτου Μπρατσιώτου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας (σ. 151-163). Ἰωάννου Καρμίρη, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (σ. 164-216). Γερασίμου Κονιδάρη, Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανισμοῦ (34-156 μ.Χ.). Εἰσαγωγή (σ. 217-304). Δημητρίου Μωραΐτου, Αἱ μέθοδοι τῆς διδασκαλίας τῶν Ὁρησκευτικῶν. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις καὶ ἀξιολόγησις (σ. 305-338). Κωνσταντίνου Μπόνη, Κρίσεις ἐπιτινῶν σημείων τῆς πολιτικῆς τοῦ Φωτίου (σ. 339-357). Μάρκου Σιώτου, Περὶ τῶν δογματικῶν παραλλαγῶν τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης (σ. 359-408). Κωνσταντίνου Μπόνη, Λόγος ἐπιμνημόσυτος εἰς τὸν ὁμότιμον καθηγητὴν καὶ ἀκαδημαϊκὸν αἰδίδιμον Δημήτριον Σίμου Μπαλᾶνον (σ. 409-416).

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΚΑΡΜΠΗΣ

Stephen Neill, Men of Unity, London: SCM Press LTD., 1960, pp. 192.

Εἰς τὴν μετὰ χεῖρας μελέτην ὁ σεβ. Ἐπίσκοπος Στ. Νήϊλλ, εἰς τῶν ἐκδοτῶν τῆς μνημειώδους Ἱστορίας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως (ἀγγλ.), παρουσιάζει τὰς διαφόρους πτυχὰς τῆς Κινήσεως ταύτης ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ κύρια πρόσωπα, τὰ διαδραματίσαντα ἡγετικὸν ρόλον ἐν αὐτῇ. Ὁ ἀναγνώστης εἰς πολλὰ σημεία δύναται, ἐὰν θέλῃ, νὰ διευρύνῃ τὰς γνώσεις του, προστρέχων εἰς τὴν ὡς ἄνω Ἱστορίαν τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας μία ἐκτενὴς Βιβλιοκρισία—Ἀνάλυσις ἐνεφανίσθη, διὰ τὸν ἡμέτερον ἀναγνώστην, ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑπὸ τοῦ γράφοντος¹.

Ἡ παροῦσα ἐργασία εἶναι μία ἱστορικὴ μελέτη πρώτης γραμμῆς, γραφεῖσα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς βιογραφίας. Εἰς κάθε κεφάλαιον ἀναλύεται εἰδικῶς ὁ βίος καὶ ἡ δρᾶσις ἐνὸς ἡ

1. Routh Rouse and Stephen Ch. Neill, eds., A History of the Ecumenical Movement, 1517-1948, London: S.P.C.K., 1954.

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Βιβλιοκρισία — Ἀνάλυσις τοῦ ἔργου τούτου, Ὁρθοδοξία 29 (1954) 341-7. 30 (1955) 141, 248-151, 408-410.

πλειόνων προσώπων, ἀλλὰ καὶ πολλοῦ συναντῶνται οἱ χαρακτηρισμοὶ καὶ ἄλλων προσώπων. Βλέπομεν νὰ παρελαύνουν πρὸ ἡμῶν ὁ Ἰωάννης Μόττ, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Καντουαρίας Ράνταλλ Δάβιδσον, ὁ Ἀγγλικανὸς Ἐπίσκοπος τοῦ Δορνάκαλ Ἰνδὸς Ἀζαρίας, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Οὐψάλης Νάθαν Σόδερμπλομ, ὁ ἀποθανὼν ὡς πρῶν Ἐπίσκοπος Τσίτσεστερ Γεώργιος Μπέλλ, ὁ Κάρολος Μπρέντ Ἐπίσκοπος τῶν Ἐπισκοπιανῶν ἐν Ἀμερικῇ, ὁ Ἐπισκοπιανὸς λαϊκὸς Γκάρδινερ, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Καντουαρίας Οὐίλλιαμ Γέμπελ, ὁ Ἰωάννης Ὀλνταμ, ὁ θεολόγος Κάρολος Μπάρθ, ὁ Χέντρικ Κρέμερ, ὁ Γερμανὸς Πάστωρ Μαρτίνο Νιμόλλερ, ὁ Διττριχ Μπρονχόφφερ, ὁ δρ. Βίσερ Τούφτ, ὁ Χρωμάτκα, ὁ Μεθοδιστὴς Ἐπίσκοπος ἐν Ἀμερικῇ Ὁξναμ, ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΙ', ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων δὲ κυρίως ὁ ἀειμνήστos Θωατεῖρων Γερμανὸς, ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος, ὁ Ἀχρίδος Νικόλαος, ὁ Κατάνης Κασσιανός, ὁ Ἀμύκας Ἀλιβιζάτος, κ. ἄ.

Ὁ συγγραφεὺς, γνωστὸς διὰ τὴν ἐπίδοσίν του εἰς τὴν τέχνην τοῦ συγγραφεῖν, τὴν βαθεῖαν κριτικὴν του ἀντίληψιν καὶ ἐπιστημονικότητά του, ἐφαρμόζει καὶ ἐνταῦθα τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, ἀναλθάν ὄχι μόνον τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ τὰ γεγονότα τὰ συνδεόμενα πρὸς αὐτά, ἐκφέρων ἐν ταῦτῳ καὶ κρίσεις διὰ τὸ μέλλον. Εἰς ἓν σημεῖον λέγει, ὅτι «μολοντί ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ γράφω τόσον ἐκτενῶς περὶ τῶν φίλων μου, ἐκράτησα τὴν περιγραφὴν αὐστηρῶς ἀπρόσωπον» (σ. 92). Παρὰ ταῦτα καὶ οὗτος δὲν δύναται ἀπολύτως νὰ διαφύγη τὴν συνεχῆ ἐπίδρασιν τῶν βιωμάτων αὐτοῦ (σ. 60, 61, 92, 141, 165, κ. ἄ.). Ὁ ἀναγνώστης π.χ. διαβλέπει τὴν μεγάλην κλίσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἱεραποστολὴν καὶ τοὺς συνδεομένους πρὸς αὐτήν, τὴν μετὰ πολλῆς κατανοήσεως καὶ ἀγάπης περιγραφὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων τῶν Ἰνδιῶν, ἔνθα ὑπηρέτησε, τὴν ἐν τινι μέτρῳ ἀντιπάθειαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραφειοκρατίαν καὶ τὴν συγκέντρωσιν μεγάλης δυνάμεως ὑπὸ προσώπων τινῶν ἐντὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, κ.τ.λ.

Ὁ Ὀρθόδοξος ἀναγνώστης ἀδυνατεῖ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως ὅτι ἡ Οἰκουμἐνικὴ Κίνησις ἀποβλέπει ἐκτὸς τῆς ἐνότητος εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἐκκλησίας, διότι κατ' αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἄμωμος καὶ ἄσπιλος (σ. 7).

Ὁ συγγραφεὺς ὀρθῶς διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνεργασίας ὁ Κ' αἰὼν θεωρεῖται ὁ αἰὼν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅποτε πλέον τὸ ἔργον τοῦτο ἀναλαμβάνεται ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπερ καὶ ἐμφανίζεται διὰ μέσου τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 12). Ἐνῶ ὁ ΙΘ' θεωρεῖται ὁ αἰὼν τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Κ' μέχρι τοῦδε ὑπῆρξεν ὁ μέγας αἰὼν τῆς Χριστιανικῆς ἐνώσεως (σ. 190). Κατὰ τὸν Κ' αἰῶνα διὰ πρώτην φορὰν ὁ Χριστιανισμὸς προβάλλει ὡς μία παγκόσμιος θρησκεία (σ. 106). Τὸ Συνέδριον τοῦ Ἐδιμβούργου (1910) ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ἱστορικὴ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀρχὴ τῆς Οἰκουμἐνικῆς Κινήσεως καὶ ἔθεσε τὸ παράδειγμα διὰ τὰ μέλλοντα παρόμοιας φύσεως συνέδρια (σ. 24): Ἡ Οἰκουμἐνικὴ Κίνησις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατέστη μία παγκόσμιος πραγματικότης (σ. 157), λαμβανομένη σοβαρῶς ὑπ' ὅσιν ὑπὸ πάντων, ὁ δὲ μὴν τοῦ μέλιτος ἐν τῇ Κινήσει αὐτῇ ἔπαυσε πλέον νὰ ὑφίσταται, κατὰ τὸν καθηγητὴν Ἀουτλερ (σ. 165). Κυριώτερα ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Οἰκουμἐνικῆς Κινήσεως θεωροῦνται ἡ ὑπαρξίς πλείστων ὀργανώσεων, ἐπιτροπῶν, κ. ἄ. παρομοίων ἐκδηλώσεων ἐντὸς τῆς Κινήσεως, ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ προσέλευσις τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν πνεύματι φιλίας καὶ ἀλληλοκατανοήσεως καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦλάχιστον 38 ἡνωμένων Ἐκκλησιῶν (σ. 189-190).

Περὶ τῶν Ὀρθοδόξων, ἐκτὸς τοῦ εἰδικοῦ κεφαλαίου «Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι» (σ. 65-78), γίνεται λόγος καὶ εἰς ἄλλας σελίδας. Ὁ Ἰωάννης Μόττ ἐπέτυχε διὰ μέσου τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Κινήσεως νὰ φέρῃ τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ Ἀγγλοκαθολικοὺς εἰς τὴν ἐν τῇ πράξει συνεργασίαν μετὰ τῶν Ἐτεροδόξων (σ. 18-19). Ὀρθόδοξοι ἀντιπρόσωποι δὲν παρίσταντο εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Ἱεραποστολῶν τοῦ Ἐδιμβούργου (1910). Ἀναγνωρίζεται ὁ πρωτοποριακὸς ρόλος τοῦ Οἰκουμἐνικοῦ Πατριαρχεῖου

εἰς τὸν τομέα τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1920 πρὸς ἀπάσας τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι «Οὐδεὶς γνωρίζει ποῖος ἔγραψε» ταύτην καὶ περαιτέρω «γίνεται πιστευτὸν, μὲλα ταῦτα, ὅτι μολονότι ἡ φωνὴ ἦτο φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ χεὶρ καὶ ἡ γραφὴ ἦσαν τοῦ Γερμανοῦ» (σ. 67-68). Ὁ δὲ εὐρίσκειτό τις περισσώτερον ἐντὸς τῆς ἀληθείας ἐὰν ἔλεγε, ὅτι, ἐκτὸς τοῦ Γερμανοῦ Στρηνοπούλου, συνειργάσθησαν διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ κειμένου τούτου καὶ οἱ λοιποὶ τότε καθηγηταὶ τῆς Χάλκης Ἰωάννης Εὐστρατίου, Βασίλειος Στεφανίδης, Βασίλειος Ἀντωνιάδης καὶ Παντολέων Κομνηνός². Γίνεται εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὁρθόδοξων εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Στοκχόλμης (Ζωῆς καὶ Ἔργασίας, 1925) (σ. 37), καθὼς καὶ περὶ τῶν δυσκολιών, τὰς ὁποίας συνήνησαν οὗτοι εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Λωζάννης (Πίστεις καὶ Τάξεις, 1927) (σ. 48-9). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐκ παραδρομῆς γίνεται μνεῖα τῆς ἐν τῷ τελευταίῳ παρουσίας πατριαρχῶν, πρᾶγμα ὅπερ συνέβη μόνον εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Στοκχόλμης (σ. 47).

Περαιτέρω θίγονται τὰ διάφορα διὰ τοὺς Ὁρθόδοξους προβλήματα, τὰ ἐκ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει προκύπτοντα. Ἡ συμμετοχὴ αὐτῶν, κατὰ τὸν συγγραφέα, φέρει βαθμὸν τινα ἀνησυχίας καὶ ἀβεβαιότητος (σ. 69-70). Τοιαύτη δυσκολία θεωρεῖται κατ' ἀρχὰς ἡ Ὁρθόδοξος ἀντίληψις περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία ἐν γένει, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ἀντίληψις τῶν Ὁρθόδοξων, συνφθὰ τῇ ὁποίᾳ παριστάμενοι οὗτοι εἰς συνέδρια τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως αὐθὺν ἐχουσι νὰ μάθωσι, μεταβαίνοσι πρὸς μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας, ἣν μόνου οὗτοι κατέχουσιν ἐν τῇ πληρότητι αὐτῆς» (σ. 71). Τοῦτο βεβαίως θὰ πρέπη νὰ λεχθῆ ὅτι ἀναφέρεται εἰδικῶς μόνον ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων.

Ἐτέρα δυσκολία εἶναι ἡ ἔλλειψις ἐσωτερικῆς ἐνότητος μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων, ὀφειλομένη μᾶλλον εἰς λόγους ἐθνικούς, γλωσσικούς καὶ ψυχροσυνθέσεως. Ἰδιαιτέρως ὑπεροπίζεται ὁ ὑφιστάμενος «ἄγριος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων ΚΠόλεως καὶ Μόσχας» (σ. 72), πρᾶγμα τὸ ὅποιον διὰ τῶν ἐσχάτων ἐκκλησιαστικῶν ἐξελίξεων κατὰ πολλὴ ἀντιμεταπίπτει μετὰ κατανοήσεως καὶ εὐρύτητος ἀντιλήψεων. Σχετικῶς περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, θὰ πρέπη νὰ λεχθῆ, ὅτι αὐτὴ ἐπεκτείνεται ἔχι μόνον ἐπὶ τῶν Ὁρθόδοξων ἐν Τουρκίᾳ, ἐπὶ τμημάτων τινῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων Ὁρθόδοξων τῆς διασποράς, τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Αὐστραλίας καὶ Νέας Ζηλανδίας καὶ ἐπὶ ἄλλων τινῶν Ἐκκλησιῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν δικαιοδοσιῶν μὴ ἐλληνοφώνων (σ. 71). Αἱ σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας μετὰ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκτίθενται μέχρι τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐξελίξεων.

Θιγομένου τοῦ λεπτοῦ διὰ τοὺς Ὁρθόδοξους θέματος τοῦ προσηλυτισμοῦ, προτείνεται ἡ ἀνάληψις καὶ ὑπ' αὐτῶν τοῦ ἔργου τῆς ἱεραποστολῆς πρὸς τοὺς ἕξω, ὅποτε καὶ οὗτοι θὰ γίνον συμμέτοχοι τῶν προσπαθειῶν καὶ τῆς πείρας τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν εἰς τὸν τομέα τούτον. Ἐὰν τοῦτο θὰ ἐπιτυχάνετο, θὰ ἦτο ἴσως ἡ σπουδαιότερα οἰκουμενικὴ πρόοδος τῶν μέσων τοῦ Κ' αἰῶνος» (σ. 78). Ὁ συγγραφεὺς εἰς σειρὰν συλλογισμῶν ἐν εἶδει ἐρωτήσεων θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ οἱ Ὁρθόδοξοι ἐπιτελοῦν προσηλυτισμὸν διὰ τῆς ἀποδοχῆς πρώην Ἀγγλικανῶν, Προτεσταντῶν ἢ ἄλλων εἰς τοὺς κόλπους αὐτῶν ἐν τῇ Δύσει (σ. 77-8). Ἡ πρᾶξις αὕτη δὲν νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ προσηλυτισμὸν. Εἰς τὸ ἐν Ἀγίῳ Ἀνδρέᾳ τῆς Σκωτίας (1960) γενόμενον ἀποδεκτὸν περὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ κείμενον ἀναλύεται ἡ

2. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Τὸ Διορθόδοξον καὶ Διαχριστιανικὸν Ἔργον τοῦ Γερμανοῦ Στρηνοπούλου πρὸς τῆς ἀνυψώσεώς του εἰς τὴν Μητρόπολιν Θυατείρων, Ἰσταμπούλ, 1959, σ. 5-6, ἀγγλ. ἐν *The Ecumenical Review* 11 (1958/9)291-9 καὶ ἐν *The Greek Orthodox Theological Review* 4 (1958) 66-76.

ένοια τοῦ ὄρου τούτου, ὁ ὁποῖος σημαίνει τὴν διὰ παντοίων μέσων, χρηματικῶν, ἀνηθικών, ἀντιχριστιανικῶν, ἀντιθέτων πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, προσπάθειαν πρὸς μεταστροφήν τῶν μελῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν ἢ Ὁμολογιῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ ἑμάδα τῶν προσηλυτιζόντων. Καὶ εἶναι ὀρθὸν νὰ ὑποστηρηθῇ, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐχρησιμοποίησε τοιαῦτα μέσα εἰς τὰς μετὰ τῶν ἑτεροδόξων σχέσεις αὐτῆς.

Ἐπίσης θίγονται καὶ αἱ δυσκολαὶ τῶν Ὁρθόδοξων ὡς πρὸς τὸν τρόπον συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὰς μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις (σ. 101-2), ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Α' Ἄρθρου-Βάσεως ἐν Ἀμστερδαμ (1948) καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐπὶ τριαδολογικῶν ἀρχῶν (σ. 150) καὶ ἐπὶ τῆς μελετωμένης συγχωνεύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τοῦ Διεθνoῦς Συμβουλίου Ἱεραποστολῶν (σ. 181-7).

Εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου πολλάκις σημειοῦται ὁ ἐνδύμυχος πόθος τῶν Ὁρθόδοξων πρὸς ἐνότητα καὶ συνεργασίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, ἐν τέλει δὲ πνέει δυνατὸς ἄνεμος αἰσιοδοξίας διὰ τὸ μέλλον, διδομένης τῆς βεβαιώσεως ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσι, ἀλλὰ μάλλον νὰ κερδίσωσιν ἐκ τῆς μελλοντικῆς αὐτῶν συνεργασίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει (σ. 188). Ἐπίσης ἔξια προσοχῆς ἀπὸ Ὁρθόδοξου πλευρᾶς εἶναι καὶ τὰ ὅσα λέγονται περὶ τῶν σχέσεων Ὁρθόδοξων καὶ Καθολικῶν εἰς τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον (Ἰωάννης ὁ ΚΓ' καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ Σύνοδος) (σ. 169-180), καθὼς καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰς Ἐλάσσονας ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐκκλησίας (σ. 71).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

A. H. van Zyl, *The Moabites*, Leiden, 1960 (Pretoria Oriental Series, Vol III), σελ. XII+240, μεθ' ἐνὸς χάρτου ἐκτὸς κειμένου.

Εἶναι πολυπληθεῖς αἱ γενόμεναι ἔρευναι περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν διαφόρων τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς λαῶν, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Παραδόξως ὅμως περὶ τὸν Μωαβιτικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἰδιαίτους μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ σχέσεις, οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε ἐργασία εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ὅθεν εἶναι λίαν εὐχάριστον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ van Zyl ἀνέλαβε διὰ τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ ὑπάρχοντος κενοῦ.

Εἰσερχόμενος ὁ σ., μετὰ βραχείαν εἰσαγωγὴν (σελ. 1-3), εἰς τὸ θέμα ἐξετάζει κατ' ἀρχὰς τὰς ὑπαρχούσας σχετικὰς πηγὰς, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνει τὰς τε βιβλικὰς καὶ τὰς ἐξωβιβλικὰς. Ἐκ τῶν τελευταίων ἐξετάζει ἐν ἐκτάσει τὰς Μωαβιτικὰς, διὰ βραχέων δὲ τὰς εἰς σφηνοειδῆ καὶ Αἰγυπτιακὰ κείμενα ἀπαντώνσας ὡς καὶ τὰς ἐκ τῶν εἰδήσεων τοῦ Ἰωσήπου καὶ τῶν Ἀποκρύφων παρεχομένας (σελ. 4-42). Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν τοπογραφίαν τῆς Μωάβ, παρέχων ἀρκούντως διαφωτιστικὰ στοιχεῖα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀνομασίαν τῆς χώρας ταύτης, τὰ ὄρια, τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, τὰ ὀδικὰ δικτυα καὶ τὰς διαφόρους πόλεις αὐτῆς (σελ. 43-101). Ἐἶτα εἰσέρχεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μωάβ ἐξιστορῶν λεπτομερῶς τὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Μωαβιτῶν εἰς τὴν χώραν, τὴν ὁποίαν πρότερον κατώκουον οἱ Ὀμίμιν καὶ τὰ τῶν ἀγῶνων, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς διεξήγαγε διὰ τὴν ἐδραϊώσιν του αὐτόθι, τὴν ἐπέκτασίν του καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας του, ὅτε αὐτὴ διέτρεχε κινδύνους ἐκ μέρους διαφόρων λαῶν καὶ κυρίως τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ. Εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἐξετάζεται διὰ μακρῶν ἢ γλῶσσα τῶν Μωαβιτῶν (σελ. 102-160) καί, διὰ βραχέων σχετικῶς, ἡ θρησκεία αὐτῶν (σελ. 193-202). Μετὰ ταῦτα παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς στήλης τοῦ Meshah, τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦν διάφοροι ἄλλοι πίνακες ἀρκετὰ γρήσοι. Ἐν καταλείδει ἐπισυνάπτεται χάρτης τῆς Μωάβ λίαν διαφωτιστικός.

Ἡ ἐργασία αὕτη τυγχάνει ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἐπιτυχῆς. Τὸ ἐν αὐτῇ

χρησιμοποίηθῃ ὕλικόν εἶναι ἐπιμελῶς καὶ μεθοδικῶς ἐπεξεργασμένον ὑπὸ τοῦ σ., ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ἐντριβῆς περὶ τὰς ἀρχαίας Ἀνατολικὰς γλώσσας. Δοθέντος ὅτι μέχρι τοῦδε οὐδεμία ἄλλη ἐπὶ τοῦ ἴδιου θέματος ἔχει δημοσιευθῆ ἔργασία, ἡ παρούσα δύναται νὰ ἀποβῇ λίαν χρήσιμος εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους ὅπως γνωρίσουν πληρέστερον τὴν ἱστορίαν τοῦ Μωαβιτικοῦ λαοῦ. Δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν πληρωσιν τοῦ κενοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμίλησα ἐν ἀρχῇ. Ἡ πρωτοτυπία τῆς εἶναι σχετικὴ μόνον καὶ μάλιστα οὐχὶ ἀναμφιβόλως. Ἐπὶ πλεόν παρουσιάζει αὐτὴ καὶ μειονεκτήματά τινα: Τὰ περὶ τινος εἰς τὴν δυτικῶς τοῦ Ἰορδάνου χώραν ἐπανεισβολῆς τῶν Μωαβιτῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ σ. ἐν σελ. 131, οὐδόλως στηρίζονται ἐπὶ βιβλικῶν ἢ ἐξωβιβλικῶν πληροφοριῶν, ἀλλ' ἀποτελοῦν προσωπικὰς τοῦ σ. εἰκασίας, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ὡς ἀβασίμους. Ἡ ἐν σελ. 135 σημ. 5 παραπομπὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦ J. Pedersen, *Israel. Its life and culture*, ΠΕ; σελ. 24 εἶναι ἐσφαλμένη. Διεξεληθὼν τὸ ὡς ἄνω ἔργον εὑρον, ὅτι ἡ ἱστορικὴ πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ van Zyl δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ II, ἀλλ' ἐν τῷ ἐτέρῳ μεγάλῳ μέρει τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ Pedersen, ἦτοι ἐν τόμ. III—IV τῷ ἐκδοθέντι οὐχὶ τῷ 1926, ὡς ἐσφαλμένως ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ σ. ἐν τῷ οἰκείῳ βιβλιογραφικῷ πίνακι, ἀλλὰ τὸ πρῶτον μὲν τῷ 1940, ἀνατυπωθέντι δὲ τῷ 1947, 1953 καὶ 1959. Ἡ τελευταία μάλιστα ἔκδοσις εἶναι τροποποιημένη καί, ὡς ἀποδεικνύεται, ἀρνοεῖται ὑπὸ τοῦ σ. Εἶναι ἐπίσης εἰς βᾶρος τοῦ βιβλίου τὸ ὅτι αἱ ἐν αὐτῷ χρησιμοποιηθεῖσαι συντημῆσις δὲν παρατίθενται πάντοτε ὁμοιομόρφως: Ἐν σελ. π.χ. 228 ὑπάρχει ἡ σύντημσις Z. A. W., ἐν δὲ τῇ ἀμέσως ἐπομένῃ σελ. 229 χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ αὐτὸ Γερμανικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα, ἡ σύντημσις ZAW. Ὡσαύτως τὸ Ἀμερικανικὸν περιοδικὸν *Journal of Biblical Literature* παρατίθεται ὅτε μὲν ἐν πλήρει γραφῇ ὅτε δὲ ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ γράμματα JBL (βλ. π.χ. σελ. 228). Ἐπὶ πλεόν ἐνῶς διὰ ὑπὸ τὸ ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα τοῦ Haller παραπέμπει ὁ σ. εἰς τὴν σειρὰν ἐκ τῶν ὁποίων τοῦτο ἐξεδόθη; ἦτοι HAT, 18 (βλ. σελ. 233), προκειμένου περὶ τοῦ παρομοίου ἔργου τοῦ Rudolph δὲν πράττει ὁμοίως (βλ. σελ. 237). Τέλος χρησιμοποιοῦνται ἀνευ λόγου οἱ πλήρεις τίτλοι πολλῶν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἔργασίᾳ χρησιμοποιηθέντων ἔργων, τῶν ὁποίων ὑπάρχουν αἱ συντημῆσις ἐν τῷ σχετικῷ νίκαι καὶ συντημῆσεων.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται μαρτυροῦν, ὅτι ἡ ἔργασία δὲν τυγχάνει ἀψογός. Ὅπωςδὴποτε ὅμως τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον φιλοπόνως συνεκέντρωσε καὶ κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον ἐπιτυχῶς ἐπεξεργάσθη ὁ σ. εἶναι χρησιμώτατον διὰ τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΣΙΜΩΤΑΣ

Néophyte Edelby, Liturgicon, Missel byzantin à l'usage des fidèles, Éditions du Renouveau, Beyrouth 1958. Σχ. 16, σελ. 973.

Ὡς εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν θρησκευτικαὶ κοινότητες ἔξω τοῦ ἔθνικοῦ αὐτῶν περιβάλλοντος εὐρισκόμεναι παρουσιάζουν πλῆθος ποιμαντικῶν προβλημάτων. Ἡ ἀναποτρέπτως βαθμηδὸν ἐπερχομένη ἀγνοία τῆς μητρικῆς γλώσσης τῶν προγόνων τῆς δευτέρας καὶ τρίτης γενεᾶς, ἡ δημιουργία νέας ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἡ προσαρμογὴ πρὸς ἰσχυρότερους πολιτισμούς καὶ ἰδίᾳ ἡ διὰ τῶν μικτῶν γάμων ἐπερχομένη ἀλλοίωσις ἐν τοῖς κόλποις τῶν κοινοτήτων τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν εἰ μὴ νὰ ἔχουν ἄμεσον ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν. Καὶ οἱ μὲν νέοι «ἀποικοὶ» γινώσκται ἀκόμη τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἐνίοτε καὶ μόνον αὐτῆς, καὶ τηρεῖται τῶν πατρίων, ὡς εἶναι φυσικόν, μὲ νοσταλγίαν εἰσέρχονται εἰς τὸν ναὸν τῆς ἐθνικότητός των διὰ νὰ ἀκούσουν ἐκεῖ εἰς τὴν γλῶσσάν των τὴν θείαν λατρείαν, ὡς ἤκουον ταύτην καὶ εἰς τὴν πατρίδα των. Τὰ τέκνα ὅμως καὶ τὰ τέκνα τῶν τέκνων των, ζῶντα εἰς ξένον περιβάλλον καὶ λαμβάνοντα τὴν μόρφωσιν εἰς ξένα σχολεῖα, γνωρίζοντα τὴν πατρίδα τῶν γονέων των ἀπὸ τὰς διηγήσεις των καὶ τὸ μάθημα τῆς γεωγραφίας καὶ ἱστο-

ρίας, ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τουριστικὸν τινα περίπατον, σπανίως κατανοοῦν τὴν ἀρχαιοπρεπῆ γλώσσαν τῆς θ. λατρείας. Πόσον καιρίας συνεπειὰς δύναται νὰ ἔχη τοῦτο εἰς τὴν ὀρθοσκευτικὴν των ζωὴν καὶ τὴν ψυχικὴν των σωτηρίαν μὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν. Τὸ θέμα τοῦτο, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀπησχόλησε δεόντως τὰς κοινότητας ταύτας καὶ ἰδίᾳ τὸν κληρὸν αὐτῶν, ποικίλα δὲ λύσεις προετάθησαν καὶ προσπάθειαι πολλαὶ πολλαχόθεν κατεβλήθησαν. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς δὲ κοινότητας τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν κορυφοῦται τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐτέθη πρὸ ἐτῶν ἀπεριφράστως τὸ θέμα καὶ ἐζητήθη ἡ ριζικὴ αὐτοῦ λύσις εἴτε ἐγκαταλειπομένης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἥτις σήμερον μὲν εἶναι ἑλληνοαμερικανικὴ αὐριον δὲ ἀμερικανικὴ, εἴτε τηρουμένης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ αἰωνίου συμφέροντος τῶν τέκνων τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν λύονται βεβαίως ἀπὸ περιωπῆς. Ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ἐν τῇ πράξει μελετῶντες καὶ ζῶντες ταῦτα καὶ οἱ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὑπεύθυνοι δι' αὐτά. Καὶ διὰ μὲν τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν λόγῳ τῆς διεθνῆς εἰσέτι κρατούσης λειτουργικῆς λατινικῆς γλώσσης τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ οἰονεὶ τὴν χρονίαν ἀσθένειαν τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς πᾶν κράτος καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς καθολικῶν χωρῶν. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς, σλαβικὰς καὶ ἀραβικὰς ὅμως ὀρθοδόξους χώρας, τὸ πρόβλημα μὲν καθίσταται αἰσθητὸν, χωρὶς βεβαίως νὰ παραγνωρίζεται ἡ ἐκ τῆς ἀρχαιοπρεποῦς γλώσσης τῆς θ. λατρείας δημιουργουμένη ἐνίοτε συσκότισις τῶν νοημάτων διὰ τοὺς ἀπλουστέρους. Ἡ τακτικὴ πάντως ἀκρόασις τῶν αὐτῶν κειμένων, αἱ διὰ τοῦ θείου κηρύγματος διδόμεναι συχνάκις ἐρμηνεῖαι καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου ἐλαττώνει ἔτι περισσότερον τὴν σημασίαν τοῦ πράγματος καὶ περιορίζει αὐτό, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς τὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ μόνον. Σημειωτέον ὅτι τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται ἐκεῖ καὶ ἀπὸ τὰς οὐνιτικὰς κοινότητας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοὺς ἸταλοἝλληνας τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας (Albanesi), οἵτινες ζῶντες ἀπὸ μακροῦ ἐντὸς τοῦ Ἰταλικοῦ περιβάλλοντος καὶ οὐσιαστικῶς ἀφομοιωθέντες πρὸς αὐτό, ἀπομαθόντες δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς παλαιὰς μητρικὰς των γλώσσας (ἑλληνικὴν ἢ ἀλβανικὴν) ἐξηκολούθησαν νὰ τελοῦν ἑλληνιστὶ τὴν θ. λατρίαν.

Ὡς μέση λύσις ἀπὸ πολλοῦ ἤρχισε παρὰ πάντων χρησιμοποιομένη ἡ κατὰ μίμησιν βεβαίως λατινικῶν προτύπων συγγραφὴ μικρῶν βιβλιαρίων, περιεχόντων διαφόρους ἀκολουθίας καὶ δὴ τὴν θείαν λειτουργίαν, τὸ κείμενον μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν γλώσσαν τῆς νέας πατρίδος. Οὕτω προήλθον αἱ μεταφράσεις εἰς τὴν γαλλικὴν γλώσσαν ὑπὸ τῆς κυρίας Ῥοδοκανάκη (θ. λειτουργία, ἀκολουθία τῶν ἁγίων παθῶν, νεκρώσιμος κ.ἄ.), τοῦ π. Βικεντίου εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ ἄλλαι εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ γερμανικὴν. Εἰς ταύτας προσετέθησαν καὶ ἕτεραι γενόμεναι ὑπὸ δυτικῶν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς παρακολούθησεως τῶν εἰς ἑλληνικὴν, σλαβικὴν ἢ ἀραβικὴν τελουμένων λειτουργιῶν ὑπὸ ὀπαδῶν τῆς λειτουργικῆς κινήσεως ὡς ἡ τοῦ π. Pl. De Meester καὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς ἐν Chevetogne Μονῆς, τοῦ π. K. Ollé κ. ἄ. Πάσαι ὁμοῦ περιωρίζοντο εἰς ὀλίγας σελίδας πρὸς θεμελίαν τῶν ἀμεσῶν ἀναγκῶν, χωρὶς ἀξιώσεως καλῆς καὶ τοῦ κινητοῦ μέρους τῆς ὅσης λειτουργίας πράγματα τὸ ὅποιον καθιστᾷ αὐτὰς ὄλως ἐλλειπεῖς, τὴν δὲ δι' αὐτῶν παρακολούθησιν τῆς θ. λατρείας μὲν δύνατῃν.

Ἀλλ' ἡ παρούσα ἐκδοσις τοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλας λειτουργικὰς ἐργασίας αὐτοῦ γνωστοῦ π. Νεοφύτου Edelby ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν προσπαθειῶν τούτων. Εἶναι τὸ πρῶτον πλήρες «Λειτουργικὸν» τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας, ἀριστον ἀπὸ πάσης ἐσφύρας, τετυπωμένον εἰς τὸν καθολικὸν τυπογραφεῖον τῆς Βαγρυουίη ἐπὶ λεπτοτάτου χάρτου ἀρίστης ποιότητος διὰ καθαρῶν καὶ εὐαναγνώστων στοιχείων, ἐρυθρῶν καὶ μελανῶν, διαφόρων στιγμῶν, μετὰ τυπικῶν διατάξεων ἐν τῷ περιωρίῳ, πλουσιωτάτων σχολίων καὶ κατατοπιστικῶν σχεδιασμάτων. Ἀπλῆ καὶ κομψοτάτη ἐπένδυσις συμπληροῦσιν τὴν ὄραϊαν ἐμφάνισιν.

Τοῦ ὅλου ἔργου προηγοῦνται στοιχεῖα βυζαντινῆς λειτουργικῆς (σ. 3-38) καὶ ἔπεται

λεξικὸν λειτουργικῶν ὄρων, (σ. 955-970), καθιστῶντα τὸν τόμον ἀληθῆς διδασκτικὸν ἐγγει-
ρίδιον, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἐπαγωγικώτερον τρόπον προσφέρονται τὰ πλέον ἀκριβῆ πορί-
σματα τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τὸ κύριον σῶμα καταρτίζεται κατὰ τὰ πρό-
τυπα τοῦ δυτικοῦ Missale «διὰ τοὺς πιστοὺς». Εἰς τὸ μέσον, (σ. 399-541), μετ' ἑκτηνῆ
ἐμπεριστατωμένῃ εἰσαγωγῇ (σ. 358-397), τίθενται αἱ τρεῖς λειτουργίαι, Ἰωάννου τοῦ
Χρυσοστόμου, Μεγ. Βασιλείου καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων, μετὰ τῆς μικρᾶς προπαρασκευ-
αστικῆς ἀκολουθίας («καιροῦ» καὶ ἐνδύσεως τῶν λειτουργῶν) καὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς Προ-
θέσεως. Ἡ λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων παρατίθενται ὁλόκληροι,
ἐκ τῆς τοῦ Βασιλείου μόνον αἱ διαφέρουσαι τῆς τοῦ Χρυσοστόμου εὐχαί. Πρὸ τῶν λειτου-
ργιῶν τοποθετοῦνται αἱ κινήται ἑορταὶ μετὰ τῶν ἀπολυτικίων, κοντακίων, εἰσοδικῶν, προ-
κειμένων, ἀλληλουαρίων, κοινωνικῶν καὶ ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν περικοπῶν, ὁλο-
κλήρων ἢ μόνον αἱ παραπομπαί, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ τὰ εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν τοῦ
ἔτους μετὰ συντόμων ἐρμηνευτικῶν καὶ ἐποικοδομητικῶν σχολίων (σ. 40-355). Μετὰ τὰς
λειτουργίας τίθεται τὸ μηνολόγιον με συντόμον δι' ἕκαστον ἅγιον ἢ ἑορτὴν ἱστορικὸν ὑπό-
μνημα, τυπικῶν διατάξεων, ἀπολυτικίων, ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν περικοπῶν καὶ
λοιπῶν κινητῶν μερῶν (σ. 545-953).

Τὰ βιβλικά κείμενα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἀρίστης προσφάτου μεταφράσεως τῆς Βίβλου
εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν («Bible de Jérusalem»), παραγκωνιζούσης ἡμῶς ὅσον ἀφορᾷ
εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τὸ λειτουργικὸν κείμενον τῆς Ἀνατολικῆς — ἀλλὰ καὶ τῆς Δυ-
τικῆς — Ἐκκλησίας, τὴν μετάφρασιν τῶν Ὁ', μετὰ τῆς ὁποίας εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη
ἡ θεία λατρεία.

Αἱ μεταφράσεις τῶν λειτουργικῶν κειμένων ἐγένοντο ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν
πρωτότυπον καὶ διακρίνονται διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν αὐτῶν. Βεβαίως δὲν ἐλλεί-
πουν σημεῖα τινα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ μετάφρασις ὑστερεῖ πως ἢ δίδει τὴν θέσιν τῆς εἰς θεολο-
γικὰς ἐρμηνείας ἀκριβεῖς μὲν, ἀλλ' ἐκφευγούσας τῆς κατὰ λέξιν ἀποδόσεως τοῦ κειμένου.
Ἄς ἐπιτραπῆ εἰς ἡμᾶς νὰ σημειώσωμεν φράσεις τινάς: κατεδέξω — tu as souffert (σελ.
52), τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως — union de tous les hommes (σ. 417), ὑπὲρ — en l' hon-
neur (σ. 448), καὶ Σωτήρος, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν — et Sauveur, objet de notre espérance
(σ. 481), κύκλω τὰ Σεραφίμ — le cercle des Séraphins (σ. 481), ὁ Θεὸς — mon Dieu
(σ. 482), ἀκαταπαύστοις — infatigables (σ. 481), αἰῶνας — l' univers (σ. 482), ἀντί-
ἀντίτυπα — le signe de la réalité (σ. 484), Ζωροδόχος — Soure de joie (σ. 168). Ἰσως εἰς
ταῦτα πρέπει νὰ συμπεριληφθῆ καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ Τρισαγίου ἕμνου ὡς ἠμολογίας πί-
στεως μᾶλλον ἢ δεήσεως (Saint est Dieu, Saint est Puissant, Saint est l' Immortel.
Aie pitié de nous. Σελ. 401, 427 κ. ἄ.) καὶ τῶν ἐφυμνίων «Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ...» (Sau-
ve-nous, Fils de Dieu qui es admirable en tes Saints. Nous te chantons: alleluia.
Σελ. 423, 425 κ. ἄ.), ὡς καὶ ἡ προσθήκη «τοῦ Πατρὸς» εἰς εὐχὴν ἀναφερομένην εἰς τὸν
Πατέρα (σελ. 447). Ὁμοίως, νομίζω, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφράζηται καὶ ὁ ὄρος Σαβαώθ
διὰ τοῦ «des Armées» (σελ. 445 κ. ἄ.), ἀλλὰ νὰ διατηρῆται ὡς ἔχει.

Θὰ ἠδύναντο ἐπίσης νὰ σημειωθοῦν λεπτομέρειαι τινες, ὀφειλόμεναι ἴσως εἰς διά-
φορον Μελητικὴν παράδοσιν, μὴ συμφωνοῦσαι πάντως πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν Τυπικά. Ὁὗτ' ἡ
Μεγάλη Ἑβδομάς καλεῖται «ἕβδμη ἕβδομάς τῆς Τεσσαρακοστῆς» (σ. 130-152) ἔνῳ αὐτῆ
κεῖται ἕξω τῆς περιόδου τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ταύτης «πληρουμένης» τὴν πρὸ τῆς
Κυριακῆς τῶν Βατῶν ἑβδομάδα. «Εὐαγγέλιον τῆς Διαθήκης» καλεῖται τὸ α' τῶν ἁγίων
Παθῶν (ἄρθρου Μεγ. Παρασκευῆς) καὶ οὐχὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ ἑσπερινοῦ αὐτῆς (λειτου-
ργίας τοῦ Μ. Βασιλείου) (σελ. 137). Ὁ ἦχος τοῦ «Ἀνάστα ὁ Θεός» τοῦ Μεγ. Σαββάτου
(σ. 149-150) εἶναι ὁ βαρύς. Τὸ κοινωνικὸν τῆς Μεσοπεντηκοστῆς καταλήγει διὰ τοῦ «Ἐἶπεν
ὁ Κύριος» καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ «Ἀλληλουῖα» (σελ. 186). Καὶ ἡ ἀπόλυσις τῆς ἀκολουθίας τῆς
Προθέσεως γίνεται διὰ τοῦ «Ὁ ἐν σπηλαίῳ γεννηθεὶς καὶ ἐν φάτνῃ ἀνακλιθεὶς» καὶ οὐχὶ
ἀπλῶς διὰ τοῦ «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν» (σ. 411).

Πάντως ἡ Μελχιτική προέλευσις εἶναι προφανής: ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων Λειψάνων, τῆς ἐπισκέψεως τῆς Θεοτόκου, τῆς ἁγίας Δωρεᾶς, τοῦ ἁγίου Ἰωσήφ, ἡ σχολαστικὴ πως διαίρεσις τῶν ἑορτῶν εἰς «κλάσεις» καὶ ἕτερα ἅπαντα στοιχεῖα καθιστοῦν τοῦτο καταφανές. Ἄλλ' ἔτι καταφανέστερα εἶναι αἱ Ῥωμαϊκοκαθολικαὶ θεολογικαὶ ἐπιδράσεις: τὸ μνημόσυνον τοῦ Πάπα, τὸ καθαρτήριο, ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν λόγων τῆς συστάσεως ὡς καθαγιαστικῶν καὶ δὴ καὶ ἡ «οὐχὶ ὑποχρεωτικὴ» (σ. 443) προσθήκη τοῦ Filioque εἰς τὸ ἅγιον Σύμβολον τῆς Πίστεως.

Τέλος ἡ ἐπανάληψις τῶν τροπαρίων εἰς τὸ γ' μέρος, ὡς «Ἡ ἀμνάς σου Ἰησοῦ», «Καθὼν πίστει», «Καὶ τρώπων μέτοχος» καὶ δὴ τοῦ «Ὁ μάρτυς σου Κύριε» (ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα φόρας) ὡς καὶ ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν τιμῶν περικοπῶν δίδου βεβαίως περισσότεραν ἄνεσιν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν Λειτουργικῶν ὑπὸ πιστῶν οὐχὶ καὶ τόσον ἐξησκημένων, δὲν δύναται ὁμοίως νὰ ἀρνηθῆ τις ὅτι δημιουργοῦν αἰσθηματικὸν κόρον καὶ ἐπεκτείνουσι σημαντικῶς ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔργου, καλύπτοντα χωρὸν, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῆ πρὸς ἀνευατότερον ἔκθεσιν τῆς θ. λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου ἢ καὶ εἰς ἄλλο χρῆσιμον συγγενὲς ὕλικόν.

Ἡ εἰκονογράφησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. J.-P. Ghysels κατὰ μίαν ἱκανῶς ἰδιόρρυθμον τεχνοτροπίαν, συνδυάζουσαν πολλὰ πλεονεκτήματα, ὡς τὴν ἀπλότητα, τὴν χάριν, τὴν σοβαρότητα, ἐν πολλοῖς καὶ τὴν ἱεροπρέπειαν. Αὕτη εἶναι τοῦ «συρμού» ἐσχάτως εἰς τὰ λατινικὰ «Missale διὰ τοὺς πιστοὺς» καὶ δι' ἓνα δυτικὸν ἀναγνώστην θὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐχάριστος. Ὁ ἀνατολίτης ὁμοίως, ὁ ὁποῖος οὐχὶ ἄνευ δυσκολίας θὰ κατενίκα τὴν πρώτην ἀσφαλῶς οὐχὶ καὶ τόσον εὐχάριστον ἐντύπωσιν, θὰ εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ ὕστερον πρὸς λεπτομερείας τινάς. Θὰ προετίμα δηλαδὴ κατ' ἀρχὴν τὴν ἀκρίβειαν εἰς ὠρισμένας σκηνάς, ἐφ' ὅσον αὗται ἀποτελοῦν ἔκφρασιν ἱστορικῆς ἀληθείας ἢ δὲν συμπίπτουσι πρὸς παραδόσεις κρατούσας ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ἀγιολογίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, ἢ καὶ δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν κοσμίαν ἱεροπρέπειαν τῆς ἀνατολικῆς λατρείας. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν κατηγορίαν θὰ ἠδύνατο νὰ περιληφθοῦν οἱ ἐν πλήρει ἀρχιερατικῇ στολῇ ἀνυπόδουτοι ἀρχιερεῖς (σ. 399, 477, 493, 764 κ. ἀ.), ἡ ἀκάλυπτος Θεοτόκος (σ. 775, 816, 938) καὶ ἡ ἐν τῇ παραστάσει τῆς Σταυρώσεως τοῦ Κυρίου κεντρικὴ θέσις τριῶν τεραστίων ἵππων (σ. 144). Ἀνακριβεῖς ἱστορικῶς καὶ λειτουργικῶς εἶναι αἱ παραστάσεις τῶν ἄνευ ἐπιτραχηλίου ἱερέων ἢ ἐπισκόπων (σ. 399, 493, 650, 764 κ. ἀ.), ὁ μὲν κεχασμένον ὠράριον διάκονος κατὰ τὴν ὄραν τῆς θείας Κοινωνίας (σ. 455, 456, 459, 460), ἡ κατὰ δυτικὰ πρότυπα ἐξεκόνισις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὡς νεανίου (σ. 850), ἢ ἐν σελ. 602 παραστάσις τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀντὶ τοῦ Ματθαίου, καὶ τέλος ἡ ἀπεικόνισις τῆς κρίσεως μὲ τοὺς δικαίους ἐξ ἀριστέρων καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ (σ. 209). Παρὰ ταῦτα οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις ἐπιτυγχάνει κάλλιστα τοῦ σκοποῦ τῆς διακοσμοῦσα χαριέντως καὶ σεμνῶς τὸ κείμενον καὶ ἐρμηνεύουσα ἐποπτικῶς τὴν διάταξιν τοῦ ναοῦ, τὰ ἄμφω τῶν ἱερέων, τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰς κατὰ τὰ διάφορα σημεῖα τῆς θ. λειτουργίας στάσεις καὶ πράξεις τῶν τελετουργῶν. Ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρηθῆ ἡ εἰς βυζαντινὴν τέχνην εἰκονογράφησις διὰ νὰ εἶναι αὕτη συμφωνοτέρα πρὸς τὸ ὅλον κλίμα τῆς βυζαντινῆς λατρείας ἄλλα καὶ ὡς ἔχει εἶναι ἀσυγκρίτως προτιμωτέρα τῶν ρεαλιστικῶν — «σαρκικῶν» — εἰκόνων, ἐκ τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, βρῖθουν εἰσέτι ἡμέτερα καὶ ξένα λειτουργικὰ βιβλία.

Φερμώτατα συγγραφήρια ὀφείλονται εἰς τὸν π. Edelby διὰ τὸ ὠραῖον, χρησιμώτατον καὶ ἀπὸ πάσης ἐπόψεως ἀριστον καὶ ἀριστον ἔργον τοῦ. Πολλοὶ θὰ γυμνήσουσι τὴν βυζαντινὴν λειτουργίαν δι' αὐτοῦ καὶ πολλοὶ θὰ συμμετάσχουσι ἐνεργῶς εἰς αὐτὴν δι' αὐτοῦ.

Ἐξελίμεθα ταχέως νὰ χαιρέτισωμεν καὶ τὰς ὑποσχεθείσας μεταφράσεις τοῦ Λειτουργικοῦ τούτου καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας ὡς καὶ τὴν εἰς ἄλλους τομῆς τῆς βυζαντινῆς λατρείας συνέχισιν παρομοίων ὠραίων προσπαθειῶν.

Bulletin d'information de l'Institut de recherche et d'histoire des textes, No 8, 1959. Editions du Centre national de la recherche scientifique, 13 Quai Anatole-France, Paris 1960. Σχ. 8ον, σσ. 76.

Τὸ Ἰνστιτούτον ἐρεῦνης καὶ ἱστορίας τῶν κειμένων, 15, quai Anatole-France, Paris VII, ἰδρύθη τὸ ἔτος 1937 ὑπὸ τοῦ Félix Grat, Γάλλου λατινιστοῦ καὶ διευθύνεται ὑπὸ τῆς Mlle J. Vieillard. Σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως τοῦ εἶναι ἡ μελέτη τῆς γραπτῆς μεταδόσεως τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Οὕτως ὀργανώνει τὰς ἐρεῦνας αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν κειμένων διαφόρων γλωσσῶν, καταρτίζει πλήρεις καὶ μεθοδικὰς καταγραφὰς τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον διεσκορπισμένων χειρογράφων καὶ δημιουργεῖ ἀρχειὸν ἀπὸ φωτογραφικὰς ἀπεικονήσεις αὐτῶν, ὥστε οἱ διάφοροι μελετηταὶ νὰ δύνανται νὰ προμηθεύωνται ἀντίγραφα τῶν διὰ τὰς ἐργασίας των. Τὴν ὄλην του δραστηριότητα τὸ IRHT κατένειμε εἰς ἑπτὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχῶς ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν κλασσικὴν, λατινικὴν, μεσαιωνικὴν λατινικὴν, τὴν γαλλικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ἀνατολικὴν, διπλωματικὴν παράδοσιν κειμένων, καὶ τὴν ἰστορίαν τῶν χειρογράφων. Ἐπίσης παρ' αὐτῷ λειτουργεῖ μία ὑπηρεσία διὰ τὰ οἰκίσματα καὶ εὐρίσκεται ὑπὸ ἀναδιοργάνωσιν τὸ ἀνθρωπιστικὸν τμήμα. Ἡ δραστηριότης τῶν τμημάτων τούτων αἰτοὶ δὲν ἔπαυσε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ἐνετάθη μεταπολεμικῶς.

Ἐξ ὅλων τούτων τῶν τμημάτων ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρει ἡμᾶς τὸ ἀσχολούμενον μὲ τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα. Τοῦτο ἰδρύθη τὴν 1ην Νοεμβρίου 1940 καὶ προέσταται αὐτοῦ ὁ M. Marcel Richard. Εἰδικὸν ἀντικείμενον τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος ὀρίζονται κατὰ πρῶτον λόγον τὰ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ κείμενα καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῆς Τουρκοκρατίας*. Ἡσχολήθη δὲ τὸ τμήμα τοῦτο περὶ τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν χειρογράφων. Πρὸς τοῦτο ὁ διευθυντὴς τοῦ τμήματος Marcel Richard ἐκυκλοφόρησεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰνστιτούτου τὰ ἐξῆς δύο βασικώτατα βοηθήματα:

1. Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, Paris (α' ἐκδ. 1940, β' ἐκδ. 1948), Σχ. 8ον.*

2. Inventaire des manuscrits grecs du British Museum, Paris 1952 Σχ. 8ον, σσ. XVIII+126**.

Προσέτι εἰς τὸ τμήμα ἔχει δημιουργηθῆ φωτογραφικὸν ἀρχειὸν ἐξ ἐντύπων ἢ μικροταινῶν τῶν χειρογράφων καὶ κατηρτίσθη εὐρετήριον συγγραφέων, κτητόρων, ἀντιγραφῶν τῶν χειρογράφων καὶ χρονολογουμένων χειρογράφων, τὰ ὁποῖα συνεχῶς πλουτίζονται καὶ ἐνημερώνονται. Οὕτως ἡ ἀνεύρεσις τοῦ συγγραφέως, ἡ χρονολόγησις, ἡ παράδοσις, αἱ ἐκδόσεις καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ κριτικαὶ ἐργασίαι διὰ δοθὲν κείμενον, καθὼς καὶ διὰ συγκεκριμένον χειρόγραφον ἢ ταύτησις τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων ἔργων, ἡ χρονολόγησις καὶ ἡ παράδοσις του ὡς προβλήματα ἀντιμετωπίζονται ἐπιτυχῶς ἀπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου χάρις εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν προεργασίαν***. Ὁ διευθυντὴς (ἢ τὸ προσωπικόν) τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος

* Βλ. Bulletin d'information, No I (1952), σ. 22.

* Βλ. περὶ αὐτοῦ βιβλιοκρισίας:

** Βλ. βιβλιοκρισίαν: Μανούσακα, Μ. Ι., ἐν ΕΒΕΣ, 22 (1952), σσ. 341-346.

*** Πρβλ. Μανούσακα, Μ. Ι., ἐν ΕΒΕΣ, 22 (1952), σ. 341. Εὐνόητον καθίσταται ἤδη τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἔγγραφα καὶ τὸ φωτογραφικὸν ὑλικόν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται συγκεντρωμένα εἰς τὸ Ἰνστιτούτον, δύνανται νὰ συμβουλευθῆ τις εἴτε ἐπὶ τόπου, εἴτε δανειζόμενος ταῦτα εἰς μεγεθυσεις ἢ μικροταινίας. Βλ. σχετικῶς πληροφορίας εἰς σ. 4 ἐκάστου τεύχους τοῦ Δελτίου.

πραγματοποιεῖ καὶ τακτικὰς ἐπιστημονικὰς ἀποστολὰς εἰς κέντρα ἑλληνικῶν χειρογράφων, διὰ τὴν ἐπὶ τόπου μελέτην τῶν ζητημάτων τῶν εἰς αὐτὰ ἀφορῶντων καὶ τὴν φωτογράφησιν αὐτῶν. Τὸ Ἰνστιτούτον ἐκδίδει ἀπὸ τοῦ 1952 ἑτήσιον «Δελτίον Πληροφοριῶν» εἰς τὸ ὅποιον δημοσιεύονται αἱ ἑτήσια ἐκθέσεις τῶν πεπραγμένων τῶν διαφόρων τμημάτων, αἱ διάφοροι ἐπιστημονικαὶ ἀποστολαὶ τὰς ὁποίας ὀργανώνουν ταῦτα, οἱ κατάλογοι τῶν χειρογράφων τὰ ὅποια ἐφωτογραφήθησαν διὰ τὸ σχετικὸν ἀρχεῖον καὶ ἐργασίαι παλαιογραφικαί.

Εἰς τὰ προηγούμενα 7 τεύχη τοῦ Δελτίου κατεχωρήθησαν αἱ ἐξῆς ἐργασίαι, ἐνδιαφέρουσαι τὴν ἑλληνικὴν παλαιογραφίαν:

1. [ ], Première liste des manuscrits dont la photographie intégrale se trouve à l' Institut de recherche et d' histoire des textes, I (1952), σσ. 39-48.,

2. Goff (le), Henriette., Seconde liste des manuscrits phtographiés par l' Insitut de recherche et d' histoire des textes, 2 (1953), σσ. 88-97.,

3. Richard, M., Section Grecque, 1 (1952), σσ. 22-26. (Documentation I. Sur les collections des manuscrits grecs, 2. Fichiers, 3. Photographies, 4. Travaux speciaux. — Recherches pour les érudits).,

4. Τοῦ αὐτοῦ, Rapport sur une mission d' études en Grèce (29 Août-29 Novembre 1951), 1 (1952), σσ. 48-80. (I. Athènes: I. Bibliothèque National, 2. Archive générales de l' Etat, 3. Bibliothèque du Parlement, 4. Musée Byzantin, 5. Musée Benaki, 6. Gennadeïon, 7. Bibliothèques privées, 8. Recherches bibliographiques.— II. Patmos. — III. Salonique. — IV. Le Mont-Athos. — V. Notre programme de photographies: 1. Littérature classique, 2. Manuscrits juridiques, 3. Chaînes exégétiques et commentaires sur le psautier, 4. Manuscrits patristiques. — Manuscrits du Mont-Athos photographiés pour les collections de l' Institut de recherche et d' histoire des textes).,

5. Τοῦ αὐτοῦ, Rapport sur une mission de recherches en Espagne. Les manuscrits grecs de Madrit de l' Escorial et de Salamanque, 2 (1953), σσ. 64-73. (Madrid, Bibliothèque national: Concordance des anciennes et nouvelles cotes des manuscrits grecs. — Salamanque, Bibliothèque universitaire: Concordance des anciennes et nouvelles cotes des manuscrits grecs).,

6. Τοῦ αὐτοῦ, Quelques manuscrits peu connus des chaînes exégétiques et des commentaires grecs sur le psautier sur le Psautier, 3 (1954), σσ. 87-106. (Commentaire sur le psame XXII. — Auteurs cités. — Chaînes exégétiques citées, Manuscrits cités).,

7. Τοῦ αὐτοῦ, Rapport sur une mission d' études en Grèce et en Turquie (30 août-15 novembre 1955), 4 (1955), 49-72. (Κατάλογος χειρογράφων φωτογραφηθέντων ἐν Λαύρα καὶ τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Οἴκου. Πατριαρχείου).,

8. Τοῦ αὐτοῦ, Les premières chaînes sur le psautier, 5 (1956), σσ. 87-98. (I. La chaîne palestinienne. II. Ia chaîne monophysite).,

1. Dain, A., ἐν Bulletin de l' Association Guillaume Budé, No 8, decembre 1949, σσ. 139-142.

2. Laurent V., ἐν Revue des Etudes Byzantines, 9 (1951), σσ. 252-259),

3. Lemaire P., ἐν Revue des Etudes Grecque, 62 (1949) σσ. 253.

4. Λιβανός, Ν. Β., ἐν ΕΕΒΣ, 28 (1958), σσ. 515-520.,

5. Μανούσκακ, Μ. Ι., ἐν ΔΙΕΕ, 13 (1959), σσ. 440-445, καὶ

6. Τομάδακη, Ν.Β., ἐν Ἀθηνᾶ, 53 (1949), σσ. 339-341.

9. Τοῦ αὐτοῦ, Rapport sur la quatrième mission d' études en Grèce (9 Mai-qtouit 1957), 6 (1957), σσ. 45-66, 7 (1958), σσ. 33-35. (Manuscripts photographiés: Athènes, Athos, Hélicon, Patmos, Andros, Lesbos, Météores, Skiathos), καὶ

10. Vernet, M. — Th., Les manuscrits de la Hessische Landesbibliothek de Dermstadt, 3 (1954), σσ. 111-116.

Εἰς τὸ τελευταῖον τεύχος τοῦ Δελτίου τοῦ IRHT, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὁποῦ καὶ γράφεται τὸ παρὸν σημείωμα, δημοσιεύονται:

Bouly de Lesdain, Anne — Marie., Brayer, Edith., Recueils manuscrits de sermons en prose française dont la photographie existe à l' Institut de recherche et d' histoire des textes, σσ. 47-68.,

Vernet, M. — Th., Notes de Dom André Wilmart sur quelques manuscrits anciens de la Bibliothèque national de Paris, σσ. 7-46. (Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγούμενου τεύχους καὶ τέλος),

Zizicas-Lappa, Eurydice., Enquête sur quelques collections de manuscrits grecs peu connues conservées en Grèce, σσ. 69-76. (I. Expédition en Thessalie. — II. Athènes. Inventaire des manuscrits du Musée Benaki).

Καθίσταται ἤδη, ἐλπίζομεν, ἐκδηλὸς ἡ σπουδαιότης τοῦ IRHT, ἐπιστημονικοῦ ἰδρύματος μοναδικοῦ ἀνά τὸν κόσμον, καὶ ἡ συμβολὴ του εἰς τὰς ἱστοριοφιλολογικὰς μελέτας. Τὸ ἴδρυμα τοῦτο ἔχει πραγματοποιήσει σπουδαίαν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προσφορὰν σημαντικῆς προεργασίας δι' ἕκαστον μελετητὴν, δι' ὃ καὶ πρέπει περισσότερο νὰ γνωσθῇ τοῦτο παρ' ἡμῶν. Πρὸς τοῦτο τὸ παρὸν σημείωμα τοῦ Δελτίου Πληροφοριῶν τοῦ IRHT ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδρυμα, τοῦ ὁποῦ προσεπάθησε νὰ δώσῃ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δραστηριότητος καὶ δὴ τῆς ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐγγράφων.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΤ. ΑΝΕΣΤΙΔΗΣ

Scriptorium, Revue internationale des études relatives aux manuscrits-International review of manuscript studies, publiée avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique. Τόμος XIV (1960), Σχ. 8ον Μ, σσ. 458+πίνακες 32. Standaard-Boekhandel S. A., Anvers, Amsterdam. — Editions Erasme S. A., Bruxelles, Paris.

Κατὰ τὸ ἐνδέκατον βυζαντινολογικὸν συνέδριον τοῦ Μονάχου (15 -20 Σεπτεμβρίου 1958) ὁ Α. Dain εισηγούμενος ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς παλαιογραφίας ἐσημείωσεν ὅτι ἐν μόνον περιοδικῶν εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς αὐτὴν τὸ Scriptorium*. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Scriptorium ἐξεδόθη τὸ 1946 -1947 καὶ ὁ δεύτερος τὸ 1948 (οὗτοι ἤδη ἔχουν ἐξαντληθῆ). Τὸ περιοδικὸν διευθύνουν οἱ Frédéric Lyna καὶ François Masai, ἐπιμελεῖται τοῦ τμήματος χειρογράφων τῆς Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βελγίου καὶ συντάσσεται ὑπὸ τοῦ M. Wittke, βιβλιοφύλακος τοῦ ἴδιου τμήματος (Rue du Musée 5, Bruxelles), ἐκδίδεται δὲ εἰς δύο τεύχη τὸν χρόνον ἐπὶ χάρτου couché. Συνεργάζονται εἰς αὐτὸ καλλιφερῆται τοῦ κλάδου ἐξ ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀπὸ τοῦ τόμου XIII (1959), τὸ περιοδικὸν δημοσιεύει τὸ Bulletin codicologique, ὅπου ἐν συντομίᾳ ἀναλύονται ἅπασαι αἱ ἀνά τὸν κόσμον ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὰ χειρογράφα. Διὰ τὴν σύνταξιν τούτου συνεργάζονται ἐξ ὅλων τῶν κέντρων ἐπιστήμονες, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἡμέτερος Ὁδυσσεὺς Λαμψίδης, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι δημοσιευομένην σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Παρὰ τῶν

* Βλ. Revue des Études Grecque, LXXIII (1960), 317.

ἐκδοτῶν τοῦ περιοδικοῦ ἰδρύθη καὶ σειρὰ ἐκδόσεων αὐτοῦ, εἰς τὴν ὅποίαν ἐκδίδονται, ὡς παραρτήματα αὐτοῦ, αὐτοτελεῖς μελέται παλαιογραφικοῦ περιεχομένου. Ἡδὴ ἐξεδόθησαν πέντε τόμοι τῆς σειρᾶς**.

Τὸ δημοσιευόμενον εἰς ἕκαστον τόμον τοῦ περιοδικοῦ ὀλικὸν ταξινομεῖται εἰς μελέτας, χρονικά, σημειώματα (σύμμεικτα) καὶ βιβλιογραφίας. Εἰς τὸν προκείμενον, XIV (1960), τόμον τοῦ *Scriptorium* δημοσιεύονται: Ἀρθρα:

A miel, Robert., Lyon, La tradition manuscrite dum isssel ambrosien, σσ. 16-60.,

van Dijk, S. J. P., London, The authentic missal of the Papal Chapel, σσ. 257-314.,

van Dorsten, J. A., Leiden, The Leyden «Lydgate manuscript», σσ. 315-325.,

Forstner, Karl., Salzburg, Schriftfragmente des 8. u. früheren 9. Jahrhunderts in Salzburger Bibliotheken, σ. 235-256.,

Gilissen, Léon., Bruxelles, Membra disjecta d' un livre d' heures en latin et catalan, σσ. 326-332.,

Harrsen, Meta., New York, Medieval and Renaissance miniatures in the John Frederick Lewis Collection in Philadelphia, σσ. 75-79.,

Martin, Victor., Genève, Le papyrus du Dyscolos comme livre, σσ. 3-15.,
de Poerck, Guy., Gand, L' Horace, le Perse et la Glose sur le Cantique des Cantiques du ms. Paris B. N. lat. 11312, du XIIe siecle, σσ. 61-64., καὶ

van Regemorter, Berthe., Anvers, La reliure des manuscrits gnostiques découvertes à Nag Hamadi, σσ. 225-234.

Εἰς τὰ χρονικά καταχωροῦνται:

Bieler, L., Dublin, Chester Beatty Manuscripts, σ. 338.,

van Dijk, S. J. P., London, Sources of the Roman gradual, σσ. 98-100.,
de Meeûs, Dom Francis, Bruges Belgique, Pour l' édition critique du graduel Romain, σσ. 80-97.,

de Savignac, Jean., Bruxelles, Les fragments du papyrus Bodmer II de l' Evangile johannique, σσ. 333-338.,

Le Comité de Rédaction, Umbrae codicum occidentalium, σσ. 101, καὶ

La Rédaction, A propos des Bibliothèques d' Espagne, σσ. 338-339.

Τὰ σημειώματα:

Brouette, Emile., Namur, Une «Tabula libri cartarum» du Mont-Saint-Eloi, σσ. 103-104.,

** I. Fr. Massai, Essai sur les origines de miniature dite irlandaise, σσ. 146+64 πιν. 1947.,

II. L. M. J. Delaissé, Le manuscrit autographe de Thomas a Kempis et «L' Imitation de Jesus-Christ». Examen archéologique et édition diplomatique du Bruxellensis 5855-61, τόμοι 2, σσ. 548+2 πιν. 1956.,

III. Dom Hubert Vanderhoven, Fr. Masai, Aux sources du monachisme bénédictin, I: La Règle du Maître, Edition diplomatique des manuscrits latins 12205 et 12634 de Paris σσ. 340+4 πιν. 1953.,

IV. W. Lameere, Aperçus de paléographie homérique, σσ. 292+II πιν. 1960.,

V. Patrick McGurk, The latin Gospel Book from 400 to 800, σσ. 128. 1961.

Τοῦ αὐτοῦ, *Legs de manuscrits A des abbayes au moyen âge*, σσ. 105-106.,
 Bullough, D. A., *Edinburg*, «Christe fave votis», σσ. 346-348.,
 Gamber, Klaus., *Resemburg*, *Das Salzburger Arno - Sakramentar*, σσ.
 106-108.,

Hornung, Hans., *Tübingen*, *Ein Fragment der metrischen St. Cuthbert-Vita des Beda im Nachlass der Brüder Grimm*, σσ. 344-346.,

Indestege, Luc, *Bruxelles*, *Une activité inconnue de Louis Ravescot*,
 σσ. 109-110.,

Morau, Paul, *Instanbul*, *Un fragment d'évangélaire grec du XIe s.*, σ.
 102, καὶ

Saffrey, H. D., *Le Saulchoir*, *Nouveaux manuscrits copies par Matthieu Camariotes*, σσ. 340-344.

Αἱ βιβλιογραφίαι:

Vernet, M. — Th., *Paris*, *Les publications françaises relatives aux manuscrits 1951-1955*, σσ. 111-153, (*Liste des sigles et abréviations. — I. Archéologie du livre manuscrit: A. Techniques, B. Ecriture, C. Decoration et illustration, D. Reliure. — II. Collections: A. Anciennes, B. Actuelles, C. Exposition. — III. Études de manuscrits particuliers. — IV. Travaux utilisant les manuscrits. — V. Varia*), 653 λήμματα.,

Bulletin Codicologique, σσ. 154-224, 349-432, συντεταγμένον διὰ συνεργασίας πολλῶν ἐπιστημόνων ἐξ ἐκάστου κέντρου, ἐν οἷς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀμφίδης διὰ τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν. 1014 λήμματα περιληπτικῆς ἀναλύσεως μελετῶν παλαιογραφικοῦ περιεχομένου ἀλφαβητικῶς ταξινομημένα.

Ἐν τέλει δημοσιεύονται: Κατάλογος—εὑρετήριον τῶν χειρογράφων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ δύο τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, σσ. 433-456, Πίναξ εἰκόνων, σ. 458, καὶ Πίναξ συγγραφέων, σ. 458.

Πρόδηλος καθίσταται ἡδὴ ἡ ἀξία τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἡ προσφορά του εἰς τὴν Παλαιογραφίαν, μάλιστα διὰ τοῦ *Bulletin codicologique* τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ βασικὸν ἀσφαλῶς, τὸ μόνον, βοήθημα διὰ τὰς σχετικὰς σπουδὰς.,

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΤ. ΑΝΘΣΤΙΔΗΣ